

Б.М. Янишин
(м. Київ)

**МІСТА ТА МІСТЕЧКА ГАЛИЧИНИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ —
ПОЧАТКУ ХХ ст. У ПРАЦЯХ СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ
ТА ПОЛЬСЬКИХ ІСТОРИКІВ**

У статті розглядаються основні тенденції розвитку польської та української історіографії історії галицького міста доби автономії (1867–1918). Автор окреслює перспективні напрямки подальших студій зазначеної проблеми.

В статье рассматриваются основные тенденции развития польской и украинской историографии истории галицкого города времен автономии (1867–1918). Автор намечает перспективные направления дальнейших исследований указанной проблемы.

Analyze of the Polish and Ukrainian historiography of city and town in Galicia of autonomic period (1867–1918) is given in this paper. Author discusses main aspects of the urban Galician history of that period, which are brought up by Ukrainian and Polish scholars. Perspective lines of investigation of this problem are emphasized in the article.

Місто як складний та об'ємний феномен завжди привертало увагу істориків. Не стали виключенням й останні 10–15 років розвитку української та польської історіографії, навпаки, після певного забуття міська проблематика протягом останніх років усе більше переміщається з периферії наукового зацікавлення у його центр (це частково пов'язане й зі зміною наукової парадигми, домінуванням соціальної історії). Це зауваження особливо актуальне щодо дослідження історії міст на українських землях у ХІХ — на початку ХХ ст., яке вкрай слабо вивчене українською радянською історіографією (більше уваги приділено історії середньовічного чи радянського міста). Певним виявом зазначених тенденцій стало збільшення дисертаційних досліджень із різних аспектів зазначеної проблеми¹.

Як бачимо, географія досліджень доволі широка і охоплює практично усі українські терени. Слід зазначити, що зі зростанням кількості робіт, присвячених міській проблематиці, здебільшого (хоч і не завжди) покращується й їх якість, унормовується категоріальний апарат, використовуються сучасні методи дослідження та методологічні підходи. Цьому сприяє й кращий доступ до праць західних і російських (Б. Миронов, В. Нардова та ін.) авторів із зазначеної проблематики. У 1994 р. вийшло друком енциклопедичне видання «Города России» (під ред. Г. Лаппо), а також у багатотомній серії «Історії російської культури ХІХ ст.» окремих том присвячено культурі російського міста.

Однак, незважаючи на зростання публікацій з історії міст на українських землях, все ж науковий пошук українських дослідників у цьому напрямку характеризується певною хаотичністю. Сьогодні в українській історіографії ще не спостерігається комплексне осмислене дослідження міста на українських землях у XIX ст. як багатостороннього феномену. Навіть не опрацьовано належним чином красназничий (мікроаналітичний) аспект, як це зроблено у польській, чеській та ін. історіографіях (тут маються на увазі ґрунтовні наукові монографії з історії окремих міст, оскільки уся інформація часто, за винятком найбільших міст, обмежується кількома статтями у місцевій пресі або ж довідкою із фундаментального радянського видання «Історія міст і сіл УРСР» за ред. П. Тронька, на сьогодні уже очевидно застарілого, такого, що не дає цілісного синтетичного погляду на розвиток міст на українських землях).

Вкрай слабо в українській історіографії на сьогодні опрацьовано історію галицького міста XIX ст. Фактично єдиною працею синтетичного характеру українських дослідників цієї проблеми на сьогодні залишається книга О. Мазурка «Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект)», видана ще у 1990 р. на основі захищеної чотирма роками раніше кандидатської дисертації². У ній автор слушно зазначає, що «саме в епоху імперіалізму, незважаючи на колоніальне становище західноукраїнських земель, відбувається зростання і розвиток міст як центрів економічного, суспільно-політичного і культурного життя регіону». Однак водночас він стверджував у дусі епохи та історіографічної традиції про Галичину як внутрішню колонію Австро-Угорщини, джерело дешевої сировини, майже дармової робочої сили, вигідний ринок збуту товарів, виготовлених у метрополії. Відповідно, у промисловості галицьких міст автор вбачав лише риси, характерні для колоніальних і півколоніальних країн, а саме: відсутність важкої індустрії (не зазначаючи при цьому, на якій базі вона мала постати), односторонній розвиток, висока питома вага підприємств кустарного і напівкустарного типу, примітивність технічного оснащення (с. 124). Подібні висновки спостерігаємо й у працях радянських дослідників з історії промисловості західноукраїнських земель кінця XIX — початку XX ст., що частково зумовлювалося ідентичністю та безальтернативністю вихідних методологічних принципів історичних досліджень у радянській історіографії.

Зі здобуттям Україною незалежності увага істориків сконцентрувалася на вивченні українського національного руху в Галичині, різних його течій, інституцій, політичних партій, українсько-польських стосунків³. Водночас, сьогодні все виразнішою стає потреба нового синтетичного опрацювання історії соціально-економічного розвитку Галичини, в тому числі й міст як окремого соціокультурного феномену. Певною основою для цього можуть стати й доволі численні, хоч все ще й недостатні, красназничі дослідження⁴, автори яких все частіше звертають увагу на людину в місті, її щоденні турботи, переживання, працю і відпочинок і т.д.

Значно інтенсивніше проблематика історії міст Галичини (щоправда, головним чином її західної, польської, частини), їх мешканців, міського життя

розробляється протягом кількох останніх десятиліть у сусідній польській історіографії. Серед досліджень синтетично-монографічного характеру слід виокремити праці К. Бронського⁵ та Я. Шимчак-Гофф⁶. Остання змальовує роздробленість спільноти малого міста на різні групи типу товариських гетто, які у свою чергу ділилися на ще менші групи. Постійний контроль зі сторони громадськості зумовив сильний консерватизм у поведінці та звичаях жителів галицьких містечок. Наприкінці XIX ст. зростає роль інтелігенції як основного рушія суспільних та культурних змін, при цьому авторка акцентує увагу на тому, що поряд з існуванням правових і політичних умов для розвитку громадянського суспільства одночасно йому на перешкоді стояло чимало бар'єрів, а тому поза елітами важко говорити про громадянське суспільство. Це особливо виразно спостерігається у малих містах Галичини кінця XIX ст.

Польськими дослідниками опубліковано також цілу низку збірників статей, присвячених історії польських міст (у тому числі й галицьких) XIX — початку XX ст. Серед останніх слід насамперед наголосити на трьохтомнику «Місто і польська культура» (Т. 1 — Простір, Т. 2 — Людина і Т. 3 — Цінності)⁷ за властиву йому концептуальну цілісність. У поміщених тут статтях польських дослідників розглядаються теоретичні проблеми стилю міського життя, щоденного життя, міського самоврядування, розвиток міського простору і просторових форм, проблеми «робітники і місто», «місто і культура» в Польщі XIX–XX ст.

Данута Добровольська, зокрема, спробувала пов'язати форми і умови праці та відпочинку зі становою структурою міського населення, виявити залежність між родом занять і формами проведення вільного часу, з'ясувати роль праці та відпочинку у інтегруванні всіх мешканців міста, виробленні колективної свідомості.

Чимало цінних матеріалів знаходимо у кількох ювілейних і тематичних збірниках: «Польське містечко XIX–XX ст. як культурно-звичаєве явище»⁸, «Польське містечко у XIX–XX ст.: з історії формування громади»⁹, «Локальні та середовищні спільноти у польських містах та містечках під окупацією та після здобуття незалежності»¹⁰ та ін. Заслугує на увагу спроба Ельжбети Качиньської проаналізувати й порівняти вплив модернізаційних процесів на спільноти малих міст у різних частинах польських земель у складі Австрійської, Російської та Пруської імперій.

Про достатньо високий рівень розробки міської тематики у польській історіографії свідчить поява історіографічних досліджень з цієї проблеми, своєрідних спроб «озирнутися» на пройдений шлях і намітити нові горизонти¹¹. Чимало уваги у студіях польських істориків приділяється також з'ясуванню категоріального апарату, що є певною ознакою «хорошого тону» (яку, на жаль, часто ігнорують українські автори), оскільки це уможливує спілкування дослідника та читача «однією мовою», сприяє уникненню непорозумінь та різнотлумачень.

Тому досліджуючи міську проблематику, необхідно визначитись хоча б із найбільш загальними та базовими поняттями, одним із яких властиво є відповідь на питання: що ж таке місто і які критерії надання певній територіальній

спільноті статусу міської? Однозначної відповіді на це питання немає, і на сьогодні дослідники враховують цілий комплекс ознак, проводячи класифікацію територіального поселення як міста або села: демографічні (наявність необхідної кількості жителів); функціональні (перевага у суспільно-професійній структурі людей, які утримують себе не з сільсько-господарських занять); урбаністичні (висока густина населення та наявність відповідного типу забудов); соціологічні (міський стиль життя мешканців певного поселення); історична традиція та чинні положення законодавства у сфері адміністрації.

Усі ці критерії слід, безперечно, враховувати при класифікації галицьких міст. Найбільш загальний поділ згідно формального критерію, прийнятий ще у XIX ст., виокремлював серед міських поселень у Галичині міста та містечка. Однак він не характеризувався достатньою чіткістю внаслідок непослідовності у складанні списків органами місцевої влади. Зрештою, у 1889 р. постановою Галицького сейму врегульовано устрій 30 найбільших міст, тоді як для решти 131-го менших міст та містечок у 1896 р. прийнято окрему постанову. В основі такої класифікації міст лежав характер діяльності жителів, економічний фактор, а також функція поселення та його юридичний статус. Згідно цього поділу дослідники здебільшого й класифікують міські поселення у Галичині як міста та містечка.

Як видно із поданих вище тем дисертаційних робіт та праць дослідників, одним із найкраще розроблених аспектів урбаністичної тематики в українській історіографії на сьогодні є історія органів міського самоврядування. Певну лепту до цього доклали й правознавці (Горбачов В. Міське самоврядування в Україні (за реформою 1870). — Харків, 1995; Кіселичник В. Міське самоврядування Львова: друга половина XIX — початок XX ст. — Львів, 1994). Щоправда, тут варто наголосити на частих розбіжностях між законами та соціально-економічною дійсністю, яка вносила на місцях суттєві корективи до усталених норм. Однак загалом напрацьовано достатній матеріал для переходу до певних синтезуючих робіт з історії міського самоврядування на українських землях у XIX ст., головною особливістю яких мала б стати компаративістська спрямованість. У них слід з'ясувати, які імпульси розвитку та елементи попереднього періоду переходили в наступний, а які відмирили. Це дало б певну відповідь на проблему тягlosti і зламів у еволюції міст.

Загалом добре опрацьовано демографічні дані, однак все ж більшу увагу належало б звернути на джерела поповнення міського населення у XIX ст., їх регіональні особливості. Одним із перших ці питання розглянув Т. Гонсовський у статті «Національна структура міського населення автономної Галичини»¹². Він проаналізував населення усіх галицьких міст за мовною та конфесійною ознаками, співвідніс отримані показники, вивів динаміку приросту кожної групи населення у 1880–1900 рр. На цій підставі автор виокремлює властиві лише міській спільноті риси демографічного розвитку, виразно унаочнив колонізаційні процеси в цьому середовищі наприкінці XIX ст., і паралельно — зростання національної свідомості українців та євреїв. Варто, щоправда, відзначити прикрий недогляд автора у таблицях 3 та 4, внаслідок чого він зробив два

суперечних висновки: на основі даних першої наголошував на незначному зменшенні проценту українців у структурі галицьких міст з 1880 до 1900 рр., а на основі даних другої стверджував про майже подвійний приріст українців у зазначений часовий відтинок (с. 99).

Аналіз наявної літератури із зазначеної проблеми дає можливість виокремити кілька перспективних напрямів у його вивченні.

Одним з них є соціально-економічний розвиток міст та містечок у Галичині, зокрема комунікаційна мережа, комунальне господарство, будівництво, торгівля, зміни у професійній структурі міського населення. Ґрунтовний аналіз цієї проблеми наблизить нас до відповіді на важливе питання: чи справді сповільнення економічного розвитку Галичини було стосовно як інших українських земель, так і решти Австро-Угорщини настільки значним, щоб стати символом відсталості. В українській та польській історіографіях все ще як очевидний факт сприймається впроваджене у 1888 році С.Щепановським поняття «галицької біди» (книга «*Nędza Galicji w sufrach*», яка мала виразно демагогічний характер, будучи свого роду викликом для сучасників). Тому на сьогодні, як слушно зауважує К. Бронський, назріла необхідність верифікації цього стереотипу, перевірки не лише «цифр», але й їх інтерпретацій. Як відзначають сучасні польські дослідники соціально-економічної історії Галичини, всупереч установленому в історіографії концепту «галицької біди», останні декади автономії були часом перманентного та значного економічного розвитку й цивілізаційного поступу.

Значний пізнавальний потенціал має також аналіз розвитку міст у контексті управлінсько-адміністративних змін на галицьких землях у ХІХ — на початку ХХ ст. Такий аналіз особливо актуальний щодо початку ХІХ ст., а також 1860-х рр., оскільки допоміг би зрозуміти, які імпульси розвитку та елементи попереднього періоду переходили в наступний, а які відмирили. Це становило б певну відповідь на проблему континуїтету (тяглості) і зламів в еволюції галицьких міст зазначеного часового відтинку¹³.

Міська спільнота як така також є предметом окремих досліджень. На сьогодні найповніше вивчене становище робітничої верстви міського населення, натомість такі соціальні групи, як інтелігенція, буржуазія, дрібноміщанство, національні меншини значно слабше репрезентовані у працях істориків, а тому чималий евристичний потенціал мало б дослідження таких аспектів як, наприклад, «вчитель і місто», «лікар і місто» (зокрема зміна їх суспільного статусу саме протягом ХІХ ст. і причини цього) і т.п.

У зв'язку з цим при розгляді міської проблематики все нагальнішим сьогодні стає перенесення акценту із дослідження макропоказників, законодавчих норм — на життя людини в місті. У такому напрямку намагаються працювати В. Молчанов, Я. Гофф, М. Вороніна, О. Вільшанська, однак такі роботи поодинокі і їх безперечно не вистачає. В цьому контексті цікавим було б дослідження історії комунального господарства міста, його комунікаційної мережі, праці та відпочинку міських жителів, «культури» міста і т.д. Майже не вивченим залишається сімейне життя, зокрема такий аспект як «чоловік, жінка та дитина у місті».

Національний, релігійний та політичний чинники також були важливими елементами міського життя, і хоч вони частково опрацьовані у дослідженнях, що стосуються Галичини загалом, все ж слід було б виокремити власне міську складову (специфіку) цих проблем. Адже відмінність у соціальному, національному та конфесійному складі міського населення безперечно накладала свій відбиток на ці аспекти міського життя.

Одним з найбільш перспективних напрямів є також соціотопографічні дослідження, коли дані, отримані внаслідок аналізу розвитку забудови та просторових форм міських поселень, «накладаються» на соціальну структуру міста загалом і його окремих дільниць зокрема. Адже, як слушно зауважив відомий дослідник А. Тойнбі, «місто є втіленням певної спільноти, яка відповідно виражає свою групову свідомість у будівлях».

Отже, підсумовуючи слід наголосити на слабкій репрезентованості українського складника галицької міської проблематики у працях польських дослідників. Частково це зумовлено браком (а вірніше — відсутністю) аналогічних студій українських істориків. У працях дослідників урбанізаційних процесів у Галичині автономічного періоду (1867–1918) можна виокремити низку дискусійних аспектів (проблема дефініції міста та містечка, різнобіжності у визначенні національного складу жителів міст і т.д.). У багатьох працях сучасних дослідників відзначається своєрідне методологічне «повернення» на початок XX ст. — для них характерна позитивістська спрямованість, компілятивність, прагнення максимально зібрати різноплановий матеріал, але водночас — відсутність глибокого аналізу зібраного матеріалу. Таким чином все виразнішою стає необхідність переходу до нових тем, використання нових методів дослідження. Історія галицького міста — це вдячна сфера для проведення компаративних досліджень, які б змогли подолати «вузьку перспективу» і спробували розглянути певні проблеми у ширшому контексті (австрійському, українському, європейському)¹⁴.

---

¹⁴ *Гуменюк А.О.* Міста Правобережної України в другій половині XIX ст. — К., 1993; *Головко О.М.* Харківське міське самоврядування у 1893–1917 роках. — Харків, 1997; *Молчанов В.Б.* Життєвий рівень міського населення Правобережної України (1900–1914). — К., 2000; *Щерба Т.О.* Міське самоуправління на Правобережній Україні у другій половині XIX ст. — Донецьк, 2001; *Плаксій Т.М.* Міське самоврядування Середньої Наддніпрянщини в другій половині XIX — на початку XX ст. — Запоріжжя, 2001; *Шара Л.М.* Становлення органів самоврядування у містах і посадах Чернігівської губернії в останній третині XIX ст. — Харків, 2002; *Люта Т.Ю.* Картографування території Києва та інформаційні можливості карт і планів міста XVII–XIX ст. — К., 2003; *Прищепя О.П.* Міста Волині в другій половині XIX — на початку XX ст. — Чернівці, 2003; *Діанова Н.М.* Формування населення міст Південної України у дореформений період (кінець XVIII — 1861). — Одеса, 2003; *Константинова В.М.* Джерела з соціально-економічної історії міст Південної України останньої чверті XVIII — 1853. — Запоріжжя, 2004; *Нікітін Ю.О.* Зміни в становищі сільського й міського населення Київської та Чернігівської губерній після селянської і міської реформ 60–70 років

XIX ст. — К., 2004; *Надибська С.Б.* Соціально-економічний розвиток міст Південної України в 1861–1900 (за матеріалами Херсонської та Катеринославської губерній). — Одеса, 2005; *Вороніна М.С.* Мешканки міст Харківської губернії: тендерна дискримінація та динаміка змін (1861–1917). — Харків, 2005; *Маргулов А.Х.* Урбанізаційні процеси на Донбасі у 1861–1917. — Донецьк, 2005.

² *Мазурок О.С.* Города западноукраинских земель эпохи империализма (социально-экономический аспект). — Львов, 1990. — 156 с.

³ Див. праці *Я. Грицака, І. Черновола, М. Мудрого, О. Аркуші, В. Расевича, В. Пащука* та ін.

⁴ Галич і Галицька земля в українському державотворенні. — Івано-Франківськ, 1999. — 185 с.; *Жовківщина: Історико-мемуарний збірник.* — Жовква, 1997; *Рабій Ю.Є.* Княжий город Самбір. — Львів, 1999. — 422 с.; Буськ: історико-краєзнавчий нарис. — Львів, 1993; *Бойко Г.М.* Борислав: соціально-економічний нарис. — Львів, 1986; Міста і села Галицького району: історія, пам'ятки, особистості. — Івано-Франківськ, 2001; серія «Дрогобищина — земля Івана Франка»; Дрогобицький краєзнавчий збірник та ін.

⁵ *Broński K.* Rozwój gospodarczy większych miast galicyjskich w okresie autonomii. — Kraków, 2003. — 212 s.

⁶ *Szymczak-Hoff J.* Życie towarzyskie i kulturalne Rzeszowa w dobie autonomii Galicji. — Rzeszów, 1993. — 248 s.; *Szymczak-Hoff J.* Społeczność małego miasta galicyjskiego w dobie autonomii. — Rzeszów, 1992. — 163 s. etc.

⁷ *Miasto i kultura polska doby przemysłowej* (red. Hanny Imbs). — Т. 1: Przestrzeń. — Warszawa, 1988; Т. 2: Człowiek. — Warszawa, 1993; Т. 3: Wartości. — Warszawa, 1993.

⁸ *Miasteczko polskie 19–20 w. jako zjawisko kulturowo-obyczajowe.* — Kielce, 1998, зокрема статті Алоїзія Зелецького про структуру галицького міщанства 1867–1914 рр., а також Р. Колоджейчика про маломістечкові еліти у Польському Королівстві в 19 ст.

⁹ *Miasteczka polskie w 19–20 w. Z dziejów formowania się społeczności.* — Kielce, 1992, зокрема статті Т. Гонсовського, Я. Гофф, Е. Качиньської, Д. Ольшевського, Р. Колоджейчика.

¹⁰ *Wspólnoty lokalne i środowiskowe w miastach i miasteczkach ziem polskich pod zaborami i po odzyskaniu niepodległości.* — Toruń, 1998.

¹¹ *Miasto jako przedmiot badań naukowych — refleksje po 10 latach / red. B. Jaluwieckiego.* — Katowice, 1982.

¹² *Gąsowski T.* Struktura narodowościowa ludności miejskiej w autonomicznej Galicji // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego.* — Т. МССХІХ/ — *Prace Historyczne,* z. 125. — Kraków, 1998. — S. 89–108.

¹³ Цю проблему щодо польських міст початку ХІХ ст. частково намаркувала Барбара Грохувська у статті «Польські міста на початку ХІХ ст.: континуація чи злам?» у збірнику *Miasta polskie w dwusetlecie prawa o miastach / red. E. Kaltenberg-Kwiatkowskiej.* — Warszawa, 1994. — S. 62–75.

¹⁴ На цьому ж наголошує і М. Яновський у статті «Дев'ятнадцяте століття у дзеркалі польської історіографії (1980–2002)» в: *Україна модерна.* — Ч. 9. — Київ; Львів, 2005. У ній він зазначає, що часто історики «описують джерела й акумулюють певний обсяг інформації, але не це є метою історичної роботи. [...] читач часто не розуміє, чому і з огляду на які ширші явища взагалі розпочато дослідження» (с. 88).